

Ружица КОМАР*

ПРИРОДА КАО РЕФЛЕКС ЗЛА У ЛАЛИЋЕВОЈ ЛЕЛЕЈСКОЈ ГОРИ

Незаобилазни мотив зла у књижевности вид је борбе естетиком против разарајуће силе. Мотив природе често езгистира као рефлекс зла из тајних дубина човјекове душе повезане са природом. Разним стилским поступцима, симболи природе доприносе обликовању и снази умјетничког израза о борби добра и зла.

У књижевном дјелу посебно је слојевит језик симбола природе Михаила Лалића. Доминира, сугестивно откривајући фантастично и стварно устројство свијета. Најчешће, избор митских појмова из природе доприноси дубљој симболици. Метафорично открива ширину условности и посљедичности промјена друштва и природе. Посебну пажњу Лалић фокусира на стање душе и страдање појединца, а тиме друштва и групе у вијенцу планетарних планина. Његошевски речено у *Горском вијенцу*, Гора и човјек су повезани унутрашњом и спољашњом узрочношћу и посљедичношћу. У нијансама се преображавају, нестају и васкрсавају. Догађања у природи додирују и повезују видљиве са невидљивим нитима у људској души. Рефлектују узајамност тектонског и невидљивог помјерања у драми појединца. Рефлекс се шири, тече у води, у титрању листа, у планинском вијенцу.

У структури романа *Лелејска јора*, природа као рефлекс зла доминира функционално вишеслојним значењем. Отвара неизбројива врата до тајни сложених значења о смислу постојања. Тражи и наслућује одговоре који сизифоски измичу. Јунак романа, Ладо Тајовић, открива себе, заробљеног у круговима зла. Зна шта није, а шта јесте тек слути. Борац за правду, симболише свијест о немоћи спознаје рјешења за пут савршенству.

На путу, сензибилни интелектуалац трага у другој години Другог свјетског рата, од прољећа до краја љета. Питања и одговори множе се: о

---

* Ружица Комар, књижевница

бесмислу рата, о диобама општим и појединачним. Поруке се рефлектују у треперењу лишћа, муња, у гори, у једи тајне из пећина, у паду камења у води. Вишеслојна симболика природе произилази из драмског тока преображаја јунака у кратком периоду, као у цијелом животном вијеку. Поступке и доживљавања „записује” у природи. Невидљиве силе магле увлаче свједока и жртву у облике саучесништва у злу. Тиме се отварају питања о поријеклу злочиначких порива код хомо сапиенса. Какав је створ човјек који планира убијање рода и нерода? У природи, именованој романом-поемом *Лелејска њора*, удио човјечијег зла је одређујући. Наслов носи метафоричност, дубљу од Андрићеве синтагме *Проклећа авлија*.

Кроз душу Лада Тајовића преламају се значења лелека из историје и тренутка у коме се креће. Одгонета узроке и посљедице ланчаног уништавања, лет и пад листа, животни трен појединца и друштва. Осјећа да клице зла потичу из дијела ирационалног, па вјечни лелек горе пролама, како би Његош рекао. Ладо Тајовић жуди за мало радости сваком бићу. Побуњеник дјечије душе, не пристаје на језу лелека. Усамљеник не прихвата правду јачи – тлачи, што се, дијелом, уклапа у начела покрета коме припада. Осјећајност његова тражи мјеру за безболну равнотежу на клацкалицу добра и зла.

Уткана значења Ладових опсервација, лепезасто, као у пјесми зраче. Извиру, из асоцијативног низања, кроз нарацију слика природе, из треперења душе. Те слике се јединствено допуњују наглашавајући поруке било да се субјекат, наратор, у њима огледа, кад казује у трену доживљавања, из сна и јаве, из граничних стања свијести, или из сјећања на дјетињство и предратну младост. Сјећања појачавају израз, као на примјер, слика дјечачког доживљаја псеће борбе, раздртих цријева и лавежа у долини. Доживљај псеће игре наглашава интензитет осјећања, које се продужава међуљудским ратним сукобима, безмислом сатирања у диобама.

Са насловом *Лелејска њора* у сагласју су наслови пет обимнијих дјелова са по дванаест мањих цјелина. Свака појединост је у естетској функцији јединствене структуре. Сваки језички знак, ријеч и синтаксичка јединица егзистира синхроно у слојевитости симбола природе.

Из склада већих и мањих цјелина, развија се наративни ток свијести у сликама природе које чине фабуларну нит. У тој нити, сваки мото пет дјелова, симболима, моделира вишезрачећи израз отпора злу. Све је у хармонији боја у којима доминира императив душе. Душа се отима хаосу игара насиља. Пошто је, по Бодлеру, природа храм у који мутне ријечи слијећу, могло би се рећи да Лалићева *Лелејска њора* открива сазвучје болне драме ријечи и природе. Јунак прометејског духа бори се, у жељи да мијења свијет у простору *Лелејске њоре*, књижевног топонима (географски дио сјевер-

ног тока ријеке Лим). И тиме Лалић отвара тајновите везе људске душе и природе. То је универзална, космичка гора, без временских граница. Као људска душа. У *Лелејској јори*, наталожени, наслијеђени рефлекси ланаца зла опомињу садашњост и будућност.

У прожимању митског и стварног, човјек се губи у друштву, а посебно у усамљености која је више присилна него стваралачка самоћа. Усамљеник Ладо Тајовић истражује коријене отуђења, сваковрсног планирања присила и коријене несвјесног. У интроспективном монологу, продубљује питања о природи несвјесног. Сукоб Ладов са самим собом, посебно са другим његовим дијелом, у ђавољем облику, даје најразуђеније исходе у рефлексу природе. Из кулминативних тачака, ђаво руководи Ладовим поступцима, што је супротно његовој моралној чистоти.

Од почетка романа, мотив ђавола функционално езгистира, и, углавном, наводи на негативну акцију. На почетку, у првој мањој цјелини, ђаво је најављен у мотиву лептира. Тад, као лирски наратор, јунак потрчи за лептиром, а стигне до ђавола. Игра са ђаволом траје до краја, развија се, било да је невидљив или видљив и пресудно утиче на Ладове поступке. Води га да из кошмара и страха утоли глад, отимањем и насиљем. Или, ђаво је видљив као пањ, или дрво, па му често чује глас, митски и стварно, из земље. Као пријашњи лик Ладов, ђаво упозорава Лада да је крађом изневјерио идеале покрета, а у кошмарном сну излази из љекаровог коферчета да критикује. Драмска нарација у првом лицу доприноси сугестивности у приближавању кључева, који измичу. Из дуализма и антагонизма, сложена скала узрочно-последичних стања шири питања у којима ђаво, као симбол тамне стране, има велики утицај. Ладо се пита које су анђеоски, а које ђавољи прсти? Пословични језик изражава да ни ђаво није црн колико му се каже, те да се у сваком злу може наћи нешто добро. Гдје је и да ли постоји права мјера? Кристалишу се питања. У дјеловању и посртању устаје. У самоћи, поступа супротно од оног за чим жуди и због чега се бори. Вјерујући у моћ унутрашње ватре, мислио је да му самоћа неће нашкодити и одвести га на погрешан пут. Ипак, у извјесној мјери постаје саучесник, а не само свједок у злу. Осјећајност изузетне индивидуе и револуционара, болно се огледа у лелеку горе, одгонетајући природу станишта ђавољег и људског. Спознаје да је немогуће сачувати голи живот, и свјетлост идеја, у људском благу. По диктату незнаних силе ратне ситуације, изван воље, дружи се са ђаволом и постаје ђаво лично.

И на тај начин, на стазама прогнаничким, одгонета пориве због којих је сваки лист, травка и кап ријеке и због чега је све румено од људске крви међусобних обрачуна. Као мислећи свјесни учесник револуције, сумња у остварење идеала правде, али не одустаје од борбе. Тражи начи-

не да одмрсује чворове замршеног дјејства опијума историјског људског мириса природе, цвијећа зла. Из његове драме зрачи енергија универзалног трагања у борби за самоодржањем, изласку из шуме тамнице, из братоубилачких, окупацијских обруча? Стога је наглашена моћ воде ријеке Лим, коју је Ладо пронашао из шуме тамнице и у којој умива упрљано лице. И наставља претраживање апсурда по својој и души природе. Често са границе свјесног и подсвјесног, близу кошмарног сна, у сјећању на дјетињство и предратну младост, налази снагу.

У борби и жудњи за открићем љепоте тајне животног трена, увјерава се у неминовност жртава, од индоевропских, прасловенских и словенских коријена.

Као што је у роману најмања појединост дио синхроног значења естетске цјелине, тако је функционално употријебљен симбол – име главног јунака. Сходно лингвистичком тумачењу проф. Ненада Вуковића, Ладо је име словенског божанства љепоте и прољећа, а, презиме од глагола *шајити*, Тајовић, онај који жуди спознати тајни. Само име јунака сугерише пут нужних преображаја, предочених интроспективним понирањем у здепац душе. Дубине је могуће додирнути симболима природе као рефлекса таласа зла. Природа дише плућима Лада Тајовића. Његове груди притиска историјско, ратно, митско и лично распеће. Поступајући као ђаво, потписује се као Ладо, комесар, ђаво, остављајући такав траг о присуству. На тај начин, учествује у лелеку горе, али суштина његовог бића, иако затамњена, остаје. Илустративна је мисао: „Туга ме ухвати... човјек неће моћи да створи такво царство гдје би све било љубави и љепоти посвећено”. Сам опкољен хајкама и потјерама, жуди за мрвом простора, за сунчев зрак сваком створу, мраву и диву. У мозаику слика природе, пулсирају Ладове мисли, кошмарни снови, као извори значења. Иницирају на активност и наглашавају на стање пасивности, тежњу за правдом и добротом. Ноћу и дању, ујутру, под стаблом близу тајних пећина и колиба, трага за зраком љепоте. У сну и на јави. Летимични примјери варијација слика природе, којима је предочено Ладово размишљање и дјеловање, показују вишеслојну метафоричност. Указују на посебност ситуације усамљеника, одвојеног од друштва и групе. Размишљајући о властитој ситуацији, Ладо универзализује питање појединца, који иде као коњ по празној слами, или шашави Робинсон по острву док чисти по себи вашке. Опажајући да је лист забринут, јер је можда нека птица дојавила хајкачима, наглашава повезаност у немоћи одлучивања. Из осјећања свеопштег неразумијевања, а жудећи за разумијевањем, види како се из шуштања и дозивања сувог и младог листа развија прекогробни разговор апсолутног разумијевања. Тајновитост свијета наглашава се и кроз суву јелу, у густој шуми, коју

доживљава као звоник подземне богомоље. Подјеле и разарачке диобе рефлектују се у безброј слика у природи. Тако, стијене обрасле маховином подсјећају на шаторе ђавоље војске која се колеба којој ће се страни придружити. Шума је час једно час друго привиђење, од дворца до тамнице са густим решеткама. У суочењу са есенцијалним питањима, отварају се нове загонетке. Истиче се немоћ отварања човјекових капија. У трагању за кључевима, уплетене су тајне силе, божанске и ђавоље. Заплиће се мрежа питања о чуду званом човјек. И, кад изгледа могуће, од зла је немогуће побјећи. Док је по задатку да у позадини борбе дјелује, Ладо је у мањој мјери у злу. Боравећи у природи, гори лелека, станишту ђавола, покушава да пронађе зрнце љепоте. У сну и јави, назимјенично се нада и сумња у постојање љепоте и смисла борбе. Изражавајући универзално стање гонича и прогнаника, за коначишта под боровима каже да ни ђаволу не би пало на ум да некога тражи. Ђаво му даје и узима, нестрпљиво и стрпљиво провоцира мисао и осјећај. У потоку, Ладо послушкује пјесму у десетерцу, док вода падајући у провалију почиње да лелече. Животиње инстинктивно осјећају неповјерење према човјеку. На то их гони задах трулежи. Саосјећајући са мравињацима у трулим буквама, храни их вашкама из дроњака своје разгрануте кошуље. Питајући се куд да крене, а да би био свуда помало, пошто није дрво да стоји и буљи у небо, утврђује да на земљи нема пута без жртава. Разгранавалу се линије у монолошком сукобу. Укључује се у акцију, у којој нагонско и агресивно односи превагу над суздржаношћу и врлинама. Тражи у сложенијем току драме пут из уклетости горе, у којој се ђаволи и змије легу. Не губи наду, утркује се са сунцем, иако му изгледа да се сав свијет претворио у завјеру. И чудно дрво, стоји пред њим, кад год отвори очи. И лишће шапуће да је осуђен, а вода да је прошло вријеме, и цвијеће мирише по старом, и мало хаје за фашизам.

Таласи халуцинација навиру, привиђења, сјенке мртваца из брда. Осјећа гору као заједнички гроб у којој се и планина подијелила. Са изгубљеном овцом, од прољећа, саосјећа као са уклетом душом. Размишљајући шта да чини са њом и њеним јагњетом да би јој помогао, поклања је чобанину који чува стадо.

Ладова грозница расте у страху од питања о обрачунима из којих људи падају као лишће? Дозивајући одговоре гдје је и шта ради, навиру сјећања. Симболична је слика сјећања на псето које цвили на велеградској кишној цести. И никога за то није брига, и нико за њега не пита. Као и за Лада. Из грозничавог сна у борби против зла, постаје убица, пошто убија змију. Тумачећи себи снагу којом је то учинио, не пориче, већ учвршћује везу са ђаволом, који ће га наводити и на кајање због убијања змије. Опсервирајући са ђаволом о питању цијене и вриједности живота, о куповини и продаји

душе, пита га за посебну пуцаљку. Тражи... „пуцаљку из које би се умјесто метака испаливала сачма од камења”, која не би убијала, већ само ошамутила. Ђаво иронично одговара да би то бика идилична демократија, у којој би се укинуле војне установе. Продубљује се Ладова драма, уз констатацију да је, ипак, боље и са ђаволом него бити сам. У грозници, гладан, у неизвјесности почиње да планира да убије бика. Тако се, од трена убице змије из сна, преображава у убицу бика како је наумио. Његов план да убије бика диктира сила хајкача. Немоћан да себи објасни свој поступак, сјећа се кад је поклонио овцу, саосјећајући са њеном изгубљеношћу. Убијајући бика, утољава глад оживјелог духа месождера. Али, тиме продубљава раскол у души, уз иронију бриге о књигама, које ће, ако се омасте и окрваве, бацити, као непотребне. Скинути дроњци, које је замијенио опљачканом одјећом, личе му на свлак старе змије. Одмарајући се између два мравињака, покушава да открије мрављу филозофију, истичући да мрави нису луди као људи. Мисао: „Сто ђавола, све несложних играју ми испод коже”, симболише универзалну, људску драму, о могућем бити и не бити. Кад присилом учествује у злу, као жртва појединац, узалудно се тјеша да се само од добрих жеља не може живјети. Сукоб у Ладовој души кулминира у даљем преовладавању деструкције и агресивности. Убија једног па другог човјека. Пресуђује им сам без суђења и доказа, због издаје.

Уморан од скривања и повремених упада у катуне, од исцрпљујућег монолога и дијалога са ђаволом, истовремено прича са жбуњем, стијенама, продолима, дрвећем. Гуштери, уморни од бјекства и скривања, избезумљено се врте, слично њему. Као одметнути бор, окренут је истоку, говорећи гласно да воли што је жив, јер увијек има нешто ново у животу. Чуди се лелеку народа коме су пречи мртви него живи. Ослушкујући тајновите гласове из пећина, размишља о душама у природи. Шапат дрвета је ле оживљава старо насиље освајачке царске војске, чији су војници цијелу ноћ мучили лијепу дјевојку. Мртву је сиротицу јутро затекло. У мисаоним скалама о ратним страхотама, Ладо истиче да риба риби не вјерује, иако се прже на истој ватри. А из дима, освајачи развијају и траже нове лажи, кад старе пропадају. Развијају нове лажи, у име истине и правде, у чије постојање све наглашеније сумња. Илустративна је реченица: „Дрвеће стоји и гледа ме као странца који је ту преноћио и одлази”, или „Шумови са мном постају бића која се крећу”. Вјеру у будућност раздире мисао о узалудности борбе и бесмислености убијања. Мучнину од чињеница да је убио, украо, и уцјењивао, лијечи купањем у Лиму. Симболично је купање у ријечи Лим као мјера очишћења. Уз то, симболичан је сусрет са другом из групе, чиме је наглашена порука да је човјеку без човјека тешко опстати. У дијалогу који наставља са њим, не искључује се присуство ђавола.

У сликама Лима одражава се треперење мисли немирне трагичке душе. Лим је час као нарицаљка у пустињи, час у води пјевају гласови лишћа и костију. У Лиму златни шљунак од жутих плоча шушти као књиге подводних мудраца, пуних тајни и сазнања. Наслањајући чело на камен, размисља како је његов друг поред њега још једна самоћа заглажена у себе. Верленов стих каже: „Пејзаж без премца, то је ваша душа”. Пејзаж Ладове душе је симбол човјековог универзалног отпора злу, рефлексивна у ширинама, дубинама и висинама *Лелејске њоре*. Падове и устајања изражава полифонија гласова симболичних слика природе. Наведени примјери илуструју дио значења нити густог мозаичког ткања, у мноштву естетичких порука. Симболи из природе изражавају скалу личног раскола. Непосредни раскол личности је посљедица диоба: на поробљиваче и поробљене, на подјеле унутар војске поробљеног народа, на диобе по групама у једној војсци, на подјеле у родбини, породици, међу браћом. Диобе се рефлектују из Ладове душе у располоћеним стаблима, сјенкама, брдима, облацима, таласима, у црној магли хоботници, са тамним подијељеним крацима.

Ширина и посебност тумачења појма зла проистиче из функционалности симбола природе као рефлекса зла, из интроспективног понирања душе. Гетеову мисао да све што је написао потиче из личног искуства слиједи и Лалић у своме стваралаштву.

Лично Лалићево учешће у револуционарној борби против ратног насиља, средином прошлог вијека, допринијело је снажном умјетничком изразу. Отворио је, нијансирајући на нов начин спознаје, лепезу питања о природи прогнанника и хајкача. Сликајући прожимање стварног и фантастичног, опомиње на ескалацију зла у ћилиму природе. Лик трагичног јунака Лада Тајовића, из разбијених огледала природе, поручује о могућем опстанку, у проналаску равнотеже свјесног и несвјесног. Из опсада, окупација, потјера, иако рањен, излази, у жудњи за правдом и љубави, у сусрет љепоти трена. И када поступа по ђавољем налогу, не тоне. Сва стања драме душе, рефлектована су у природи. Као посљедица и узрок и повод, све је испреплетено. Из магле пропламсава свјетлост прометејске ватре. У складној структури дјела, природа је као рефлекс зла.

Кровна синтагма *Лелејска њора* окупља сложеност значењске структуралне симболике. Глас јунака наратора исповједно одгонета, а полифонијски гласови природе одговарају и питају. О узроцима и посљедицама ланаца насиља, од пећине до велеградске улице. Лелек горе у фијуку вјетра, из људског грла обликује питања о безболној равнотежи на пропланцима и брдима.

Звуци и јака у гори, у пећинама и ливадама трепери, из гласа Лада Тајовића. Камен одјекује у дозивању.

Глас Лада Тајовића трепери у листу, лишћу и шуми. Одгонета узроке братске зависти од библијског до садашњег трена, узроке срцбе сличне Ахилејевој у кајању пред родитељском сузом старца Пријама из *Илијаде*. Ладо је распет питањем освете, слично Шекспировом Хамлету. У природи се оцртава његов сан, у којем се рефлектују питања као у грозници, а што асоцира на јунака Достојевског након злочиначке употребе сјекире.

Вишеслојна веза симбола у природи развија се по диктату Ладове душе, а у његовој души сукоб по диктату силница зла. У души Лада Тајовића трагика из живота и свјетске литературе, трепери у говору природе. Задатак ватроноше борца обавља по унутрашњем императиву вјере у љубав и идеале правде, а мање по формацијском налогу. Из разних обруча мржње, бори се против осјећања мржње према гоничима. Окруженост хајкама, засједама, неизвјесношћу и страхом, изоштрава чула и мисли у тајнама природе. Као сложена личност, у паду налази полазиште за ход. Усправља се осјећајући тежину камена на леђима. Свјестан јесте и није терета бола због тога што је неким (изван личне воље) поступцима жртвовао дио душе и моралних начела. Тјешу се да је на путу који му изгледа исправан и да није изневјерио крајње идеале покрета отпора, мада сумња у њихово остварење у будућности.

Наставља трагање за одговором о смислу постојања. Ликови искрслих слика из сусрета ублажавају и појачавају патњу. Мртву драгу оживљава у лику сеоске жене, на извору у катуну. Лик Лада Тајовића симбол је човјека који трага за свјетлошћу тражећи излаз из ланаца природе која је рефлекс људског зла. Природа, именована као *Лелејска гора*, симболише свемирски врт цвијећа зла, дим из пећи логора смрти, јаме безданице, у које злочинци бацају невинне.

Снага и богатство порука Лалићевог дјела, језиком симбола природе, потврђује познату мисао да умјетност побјеђује свако зло, па и саму смрт.

Ружица КОМАР

ПРИРОДА РЕФЛЕКС ЗЛА В РОМАНЕ „ЛЕЛЕЙСКАЯ ГОРА” МИХАИЛА ЛАЛИЧА

Резюме

Природа рефлекс зла в романе Михаила Лалича „Лелейская гора”. В этом эпско-лирическом романе писатель исследует душу человека в образе Ладо Таёвича, ищет выход из зла погони. Природа рам и сущность разделений в душе Ладо Таёвича. Символы природы открывают тайны пейзажа всеобщего страдания. Природа в романе даёт возможность выхода из трагических заблуждений. Писатель с помощью поэтической фантастики в романе задал вопрос цели и смысла человеческой жизни.